

УДК 347.91/.95

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН

Досліджуються питання процесуальних обов'язків у структурі процесуального статусу сторін як учасників цивільного процесу; виділяються індивідуальні ознаки процесуальних обов'язків, які обумовлюються процесуальним статусом сторони, а також розставляються акценти на спільних та відмінних ознаках "позастатусними" процесуальними обов'язками; обґрунтовується примірний "статусний каталог" обов'язків позивача та відповідача.

Ключові слова: сторони цивільного процесу; цивільні процесуальні обов'язки; цивільний процесуальний правовий статус.

Вирішуючи складні питання реалізації (виконання) цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, безумовно, на сьогодні актуальним залишається співвідношення суб'єктивного характеру учасників процесу з їх процесуальним статусом у цивільному судочинстві.

Кожен учасник цивільного процесу наділений певними повноваженнями, а відтак і процесуальними обов'язками. Проте обов'язки, за традиційним (класичним) розподілом у науці (на загальні та спеціальні [1, с. 55; 2, с. 55]), не відбивають реального становища та значення для кожної зі сторін, тих обов'язків, які належать цивільному процесуальному статусу та обумовлюються ним. Беззаперечним є той факт, що кожний обов'язок для того, щоб увібрати в себе цивільну процесуальну форму, повинен відповідати певним "об'єктивним потребам, які склались у суспільстві (чи то між учасниками процесу — Я. М.), звідки повинна здійснюватись його принципова залежність і важливість ... для статусу ..." [3, с. 115]. І це видається очевидним з підстав, коли закріплені доктриною спеціальні обов'язки сторін полягають у повідомленні суду про зміну свого місця проживання (ст. 77 ЦПК України); відшкодуванні судових витрат, які пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів, а також проведенням судових експертиз (ч. 1 ст. 86 ЦПК України), у межах їх реалізації (виконання), хоча можуть бути виконані певним суб'єктом цивільного процесу, але очевидно не обумовлюються процесуальним статусом цього учасника бодай із причини можливості виконання іншим учасником процесу, з іншим статусом, не позивача а, наприклад, відповідача чи третьої особи, тощо.

У той же час неможливо заперечувати існування таких обов'язків учасників цивільного процесу, які можуть належати виключно одній зі сторін — позивачу чи відповідачу. Наприклад, тільки відповідач, "захищаючись", може виконати цивільний процесуальний обов'язок по подачі зустрічного позову (ст. 123 ЦПК України), заперечення проти позову (ст. 128 ЦПК України), тощо, — виконавши усі приписані законом вимоги по змісту формування та порядку подачі до суду (ч. 1 ст. 123, ст. 124 ЦПК України, ч.ч. 1, 3 ст. 128 ЦПК України). Або ж — процесуальна позиція позивача чи відповідача може ґрунтуватися на обов'язку клопотати перед судом про витребування нових доказів, про виклик і допит нових доказів, про долучення до матеріалів справи певних доказів, — про що не може відповідно клопотати інший учасник цивільного процесу, такий як: свідок, експерт,

перекладач, секретар судового засідання, судовий розпорядник, тощо, оскільки не наділений відповідним правом.

Тому актуальність з'ясування питання процесуальних обов'язків у структурі процесуального статусу сторони в цивільному процесі має досить суттєве значення як для науки цивільного процесуального права, так і для судової практики.

Наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних учених, таких як А. Н. Балашової [4], К. В. Гусарова [5], А. В. Лужанського [6], Д. Д. Луспеника [7], М. В. Руденка [8], Р. В. Нестерової [9], В. А. Федосенко [10], С. М. Федулової [11], проведених у контексті процесуального статусу, цивільної процесуальної правосуб'єктності, участі сторін у процесі, цивільних процесуальних правовідносин, хоча й видаються слушними та концептуальними, однак за специфікою наукового пошуку не зачіпають об'єктивного аналізу та вирішення проблеми, яка склалась навколо цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу, в структурі саме їхнього цивільного процесуального статусу, хоча вони і є спільно пов'язаними та взаємозалежними правовими категоріями між собою. Проведені С. С. Бичковою дослідження, в яких розглядається питання приналежності до цивільного процесуального правового статусу осіб, які беруть участь у справі позовного провадження, цивільних процесуальних обов'язків [12, с. 87–92, 94–95, 146–156, 233–234, 252–254, 275–275, 284, 301, 305, 307 та ін.], на наш погляд, дещо обходять питання приналежності до цивільного процесуального статусу обов'язків сторін, оскільки ґрунтуються на традиційному у науці поділі на загальні й спеціальні.

З огляду на наведені та інші підстави, постановка наявної проблематики на сьогодні зовсім не применшується, що й зумовлює гостру необхідність у з'яванні принаймні таких ключових аспектів, серед яких вкрай важливо з'ясувати *питання спільних та відмінних ознак задля розрізнення тих процесуальних обов'язків сторін, які належать до статусу учасника цивільного процесу. Що, зрештою, надасть можливість виробити примірний “каталог” статусних цивільних процесуальних обов'язків сторін як учасників цивільного процесу.*

У юридичній літературі вважається, що правовий статус особистості визначається через: а) загальний правовий статус; б) спеціальний правовий статус; в) індивідуальний правовий статус, носієм якого виступає конкретна особа [13, с. 186–191; 14, с. 56], а структурними елементами статусу визнаються права, обов'язки та інтереси [12, с. 40].

Заінтересованість кожної особи у справі обумовлюється її процесуальним становищем. Цей *юридичний інтерес*, як справедливо відмічає М. М. Васильченко, є *загальною ознакою* для осіб, які беруть участь у справі (курсив наш — Я. М.) [15]. Тому природно, що учасники цивільного процесу наділені кожен “власним” процесуальним інтересом, який буде становити спеціальну ознаку, для визначення статусу, властивого тільки одній зі сторін: “у позивача (зазначав Ю. С. Червоний) — процесуальний інтерес полягає в одержанні від суду про задоволення позову; у відповідача — в одержанні від суду рішення про відмову в задоволенні позову” [16, с. 91]. Зрозуміло, що процесуальний інтерес зумовлюється матеріальним інтересом, який включає основні ознаки у деяких процесуальних обов'язках що обумовлюють процесуальний статус сторони. Наприклад, у позивача матеріальний інтерес, — писав Ю. С. Червоний, — визначається тією матеріальною вигодою, яку йому дасть судове рішення щодо задоволення позову; у відповідача — зводиться до підтвердження судовим рішенням відсутності будь-яких його правових обов'язків перед позивачем [16, с. 91]. Звідси варто вказати на слушну думку С. С. Бичкової у тому, що “цивільний процесуальний правовий статус кожної із осіб, яка бере участь у справі ..., є суто індивідуальним, суттєво відрізняється від правового статусу інших осіб, які беруть участь у справі ...” [12, с. 42]. Отож наявний *індивідуальний інтерес слугує визначенню індивідуальних для кожної із сторін (учасників процесу) обов'язків, тобто обумовлених статусом (статусних)*. Але для того, щоб

розрізнити ті обов'язки, які приналежать до статусу учасника цивільного процесу (як ото сторони) та ним обумовлюються, від інших обов'язків, доречно вказати на спільні та відмінні ознаки між ними.

У цілому наявність процесуальної форми, в якій реалізуються обов'язки сторони, дає підстави про визначення *спільних об'єктивних ознак*. Сутність таких зводиться до приналежності учасників цивільного процесу до самого судового процесу, судової юрисдикції, провадження, що обумовлюється, так би мовити, певним феноменом "процесуальності".

У той же час набуття процесуальності на підставі певного акту суду хоча й утворює можливість для учасників цивільного процесу одночасно виконувати спільні процесуальні обов'язки, які зрівнюються із загальними ознаками цивільного процесуального статусу, а саме: дотримуватися порядку в судовому засіданні (ст. 162 ЦПК України), звертатися до суду словами "Ваша честь" (ст. 161 ЦПК України) тощо. Проте зрештою ці спільні ознаки обумовлюються єдиним режимом, так як "... їхня участь у цивільному процесі має публічно-правове значення" [11, с. 47] (курсив наш — Я. М.) і належить до широкого загалу необумовлених індивідуальними інтересами учасників цивільного процесу. Поміж тим така наявність спільних об'єктивних ознак у розпізнанні "позаіндивідуальних обов'язків" (тобто *позастатусних*) продукує можливість реагувати іншим особам, не втручаючись в індивідуальні інтереси іншої сторони (учасника) у справі. Наприклад, з огляду на принцип гласності в цивільному процесі (ст. 6 ЦПК України), брати участь у судовому засіданні та дотримуватися встановленого загального порядку судом (ч. 2 ст. 160 ЦПК України), де поведінка під час участі у судовому засіданні позивача чи відповідача буде впливати на права та обов'язки інших учасників процесу, задіяних та незадіяних, але присутніх у судовому засіданні. Попри це зрозуміло, що така спільна ознака може належать не до всіх учасників цивільного процесу, що обумовлюється специфікою наявної у суді на розгляді інформації, яка становить предмет судового розгляду, — відкритість та доступність такої для широкого загалу чи, навпаки, закритість (ч.ч. 5, 6 ст. 6 ЦПК України). У такому разі ці ознаки хоча й будуть становити відмінність з огляду на недоступність у певний момент для інших осіб, третіх осіб без самостійних вимог, свідків присутніх у судовому засіданні, але поширюватиметься ознака "публічності" між тими особами, які є різними за процесуальним статусом.

Отож спільні об'єктивні ознаки визначаються (характеризуються) публічно-правовими інтересами, що дає підстави поширюватися на широкий загал учасників цивільного процесу.

Важливість з'ясування та розкриття *відмінних ознак* також практично видається важливим. Так, головними *відмінні ознаки*, які дозволяють відмежувати неприналежні (неіндивідуальні) статусу процесуальні обов'язки від тих, що не обумовлюються та не поглинаються статусом сторони, слід віднаходити у здатності такої ознаки відігравати певну вагому суб'єктивну роль для сторони для розпізнання статусу. А тому такі ознаки завжди є індивідуально суб'єктивними та характеризуються матеріальними та процесуальними складовими, а також інтересом та поведінкою. Наприклад, *позивач* повинен при подачі позову до суду сплатити судові витрати (матеріальна складова); доводити наявність порушеного, оскарженого чи невизнаного свого суб'єктивного права, вимагати захисту своїх законних інтересів через поставлення відповідних законних вимог перед судом з цього приводу, у захисті відновлення порушеного права (процесуальна складова) і т.д.; відповідач — "... відповідати на пред'явлені вимоги позивачем" [4, с. 88], за конкретним позовом (у широкому розумінні, тобто до певних процесуальних моментів, що обумовлені специфікою стадії цивільного процесу, тощо) — процесуальна складова.

Як спільні, так і відмінні ознаки (риси) здійснення прав та виконання обов'язків утворюють важливі специфічні умови завдяки наявній у кожній зі сторін як учасників процесу, приналежної виключно їм правосуб'єктності (здатності володіти правами

та обов'язками), *дієздатності* (здатності діями набувати прав та обов'язків) та *деліктоздатності* (здатності нести відповідальність за правопорушення" [17, с. 186–187]. Сукупність цих властивостей реалізації права окреслює основні специфічні умови, ознаки приналежності процесуального обов'язку (тобто прив'язку) до процесуального статусу сторони як учасника цивільного процесу.

Втім, для того, щоб навести основний каталог статусних процесуальних обов'язків сторін, важливо розуміти не лише юридичні категорії “правовий статус”, “юридичні обов'язки” але й питання, пов'язані із етимологією слова “позивач”. Відомо, що в науці цивільного процесуального права саме поняття “*позивач*” (у латинській позначається як “*actor*” [18, с. 101]) інтерпретується досить таки порізному. На нашу думку, для об'єктивного розуміння потрібно звернути увагу на традиційні компоненти і споглядати його в комплексі як “... особу, яка, ймовірно, має спірне право” [16, с. 91] та особисто (або певна сторона в її інтересах), “... звернулася до суду з позовом, вважаючи, що її права порушені або оспорюються” [1, с. 53], а також для захисту цих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів цієї особи повинна бути “порушена цивільна справа” [19, с. 57] у суді першої інстанції.

Отож фактичний виклад поняття (фікцій) правового інституту “позивач” надає можливість визначити ті умови (наявність спірного права, звернення із позовом до суду, захист своїх прав тощо), за допомогою яких характеризується діяльність позивача у виконанні покладених на нього умов, обумовлених цим статусом. Інакше кажучи, ні обов'язок явки в судові засідання, ні обов'язок повідомляти про місце проживання та добросовісного користування своїми правами чи обов'язками, а також обов'язки сплати судових витрат не належать до індивідуального статусу позивача, оскільки вони є наче другорядними (мовби на задньому плані в “імені позивач”) та просто можуть характеризувати як учасника процесу в цілому, та і співвідноситись у широкому розумінні. Наведене відбиває ключові *індивідуальні ознаки* для визначення статусного процесуального обов'язку позивача, як учасника процесу.

Доцільно звернути увагу й на те, що досліджуючи питання класифікації процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу, нами було виокремлено категорію *залежно від суб'єкта спрямованості та досягнення процесуальної мети, які підрозділялись на обов'язки за суб'єктивним складом* [20, с. 644–646]. За своєю структурою такий підвид обов'язків видається, на перший погляд, доволі уподібненим за своїм змістом обов'язкам, які характеризують статус сторони у справі. Однак відмітимо, що обов'язки за суб'єктивним складом характеризуються ширше статусних за своєю структурою (змістом), оскільки включають елементи як статусних, а також й елементи, що не обумовлюються статусом у своїй структурі.

У той же час важливо звернути увагу на попередньо вироблену *структуру складу механізму реалізації (виконання) обов'язків* [21, с. 96–101], у якій *об'єкт статусного обов'язку* сторони виступатиме в зобов'язаній поведінці у формі *дії (бездіяльності)*, із *приставкою “спрямованості” на досягнення* характеризуючого процесуального результату, зорієнтованого виключно на статус сторони, а також особливою формою *суб'єктивної* сторони — особистим ставленням суб'єкта до реалізованих у правовій нормі вимог, яке у деяких випадках має значення для процесуального статусу. *Суб'єктивна сторона* характеризує право сторони на вчинення таких дій (бездіяльності) через “індивідуальний інтерес”, тобто через належне суб'єкту (стороні) його “статусне право” — заявити відвід, подати заперечення проти позову, тощо. Власне, вони (*об'єкт* (дія) та *суб'єктивна сторона* (індивідуальний інтерес) права та/або обов'язку) і є ключовими у контексті визначення ознак для розпізнання приналежності до статусу, тобто до суб'єкту із індивідуальними ознаками. Сам *суб'єкт* обов'язку завжди є індивідуальним і відіграє узагальнюючу роль, оскільки тільки позивач має ознаки “генератора процесу”,

потребуючого захисту, або ж тільки відповідач має ознаки обов'язку по спростуванню першочергових звинувачень у допущенні вини, яка впливає із позову.

Втім, елемент складу реалізації (виконання) обов'язків, як *об'єктивна сторона* обумовлений загальними умовами: *час, місце, форма виконання обов'язку*, — має допоміжне значення, так як обумовлюється “феноменом процесуальності”.

Звідси проаналізовані елементи складу структури реалізації (виконання) статусного процесуального обов'язку надають можливість вести мову про наявність ознак, а відтак і складу статусних обов'язків.

Отож наведене, на нашу думку, надає можливість виробити приблизний *каталог* статусних процесуальних обов'язків сторін.

Так, цивільними процесуальними обов'язками *позивача*, які характеризують його цивільний правовий процесуальний статус (статусні цивільні процесуальні обов'язки позивача), є:

— обов'язок “визначення (вибору) способу захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи чи інтересу” [22, с. 23]. Оскільки “спосіб захисту” вважається категорією матеріального права [1, с. 6], то приналежність такого обов'язку до статусу позивача обумовлюється тим, що, власне, тільки цьому суб'єкту в зв'язку із необхідністю захисту своїх прав належить право вибору вкласти у відповідну процесуальну форму (у певний спосіб *визнання права власності, відшкодування певних збитків, визнання незаконним дій, рішень органів державної влади* тощо) предмет доказування, зумовлений індивідуальними ознаками: у позові “про визнання обміну житлового приміщення недійсним — факт обміну житлового приміщення, наявність обставин для визнання обміну недійсним по підставах визнання угоди недійсною, неправомірність дій однієї із сторін” [23, с. 225];

— обов'язок “визначення (вибору) виду судочинства” [22, с. 23] (в широкому розумінні), у нашому випадку — позовного провадження. Індивідуальна ознака обов'язку, яка характеризує статус позивача (яка виокремлюється об'єктом та суб'єктивною стороною обов'язку), — право вибору, надане процесуальним законом, якого позивач зобов'язаний дотриматися, адже інші учасники процесу не уповноважені законом за позивача вирішувати питання виду судочинства;

— обов'язок визначення учасників ймовірних спірних правовідносин (відповідача (ів)). Індивідуальна ознака обов'язку, яка характеризує статус позивача, полягає у виконанні його дії (як правило у письмовій формі), спрямованої на визначення, вказування, причетність конкретного суб'єкта (відповідача) до предмета спору, що виступає суб'єктивною стороною обов'язку із ознакою індивідуальної приналежності. Оскільки в контексті потенційного спору, що виник, виключно позивачу належить право формування переліку винних (причетних) осіб до порушеного, оспорюваного права, свободи чи інтересу і не може належати ні відповідачу, ні третій особі з позиції обумовленої індивідуальним поглядом позивача на спір про право;

— обов'язок підтримання та відстоювання позиції за заявленим змістом позовних вимог щодо ймовірно порушеного, оспореного чи невизнаного суб'єктивного матеріального права, свободи чи інтересу (ч. 3 ст. 130, ч. 1 ст. 173, ч. 2 ст. 193 ЦПК України). Індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує статус позивача (об'єкт та суб'єктивна сторона обов'язку), — постійне продукування дій (бездіяльності), спрямованих на вказівку на наявний факт порушення, оспорення та невизнання прав, свобод та інтересів позивача;

— як на стадії відкриття провадження у справі під час звернення до суду, так і в процесі розгляду та вирішення справи обов'язок “мати” належну цивільну процесуальну дієздатність (ст. 29 ЦПК України). Особливо яскраво *такий обов'язок* простежується у випадку задіяння інституту представника в цивільному процесі, повноваження якого повинні бути належним чином посвідчені (ст. 42 ЦПК України), де такий обов'язок покладається виключно на позивача і ніким не може бути виконаний. Звісно, у цьому випадку наявна як матеріальна, так і процесуальна

умова виконання через регулювання і матеріальним, і процесуальним правом. Індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує статус позивача (об'єкт та суб'єктивна сторона обов'язку), — вчинення дій (або дотримання бездіяльності з деяких підстав уникнення передбачених наслідків ст.ст. 248–250 ЦПК України), спрямованих на приналежність до статусу позивача.

У разі ігнорування таких вимог (умов) процесуального закону (ст. 42, ч. 3 ст. 44 ЦПК України) дії позивача будуть мати явний характер зловживання правом на право звернення до суду, тобто — невиконання цивільного процесуального обов'язку щодо дотримання вимог про належність потенційного позивача (чи його представника) тим критеріям, які формували б у подальшому його процесуальний статус як позивача (представника). Проте зрозуміло, що такі вимоги потрібно розглядати в комплексі (це і щодо оформлення позовної заяви, і щодо дотримання правил подачі копій, підсудності, тощо), однак відсутність бодай однієї з умов, буде свідчити про наявність умислу (прямого чи непрямого) до невиконання цивільних процесуальних обов'язків, які визначають цивільний процесуальний правовий статус позивача на цій стадії;

— у випадку пред'явлення позову до неналежного відповідача, клопотати перед судом про його заміну (ч. 1 ст. 33 ЦПК України), — статусний обов'язок видається тому, що виключно позивач (за виключенням суду), може його реалізувати, йому належить таке право за природою конструкції цієї цивільної процесуальної норми, а індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує статус позивача (об'єкт та суб'єктивна сторона обов'язку), виокремлюється із необхідності вчинення дій, спрямованих задля усунення підстав у відмові в задоволенні позову через очевидну невинуватість попередньо визначеного відповідача;

— обов'язок клопотати суд про зміну підстави та предмета позову. Безпосередня умова статусного обов'язку — приналежність виключно до такого учасника цивільного процесу, як позивач. Індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує статус позивача, також зумовлюються необхідністю до вчинення дбайливих дій, спрямованих на усунення настання негативних наслідків щодо відмови у задоволенні позову;

— обов'язок збільшити або зменшити розмір позовних вимог. З огляду на формулювання законодавця у необхідності добросовісного користування своїми процесуальними правами та обов'язками (ч. 3 ст. 27 ЦПК України), обов'язок щодо зменшення чи збільшення позовних вимог слід визнавати статусним із прив'язкою до добросовісного виконання обов'язків. І хоча вимога законодавця щодо добросовісності стосується фактично будь-якого обов'язку і повинна застосовуватися у прив'язці до таких, однак саме приналежність права на збільшення чи зменшення позовних вимог зумовлює подбати у спосіб як недопущення зловживання правом на звернення, так і усунення неприналежних позивачу умов на задоволення позову, тобто — виключення фіктивності, неналежності порушеного, оскарженого чи невизнаного права;

— відмови від позову за обставин, визначених попереднім обов'язком тощо.

Щодо відповідача, як учасника цивільного процесу теж можна виділити певні ознаки обов'язків, які характеризують його процесуальний статус. Так, відмітимо, що цивільне процесуальне значення *відповідача* сучасною цивільною процесуальною наукою майже одностайно визначається як *“reus — особа, яка обороняється”* [18, с. 101], *“залучається до відповіді щодо вимоги, заявленої позивачем”* [19, с. 57]. Є. В. Васьковський досить концептуально підкреслив основні напрямки діяльності відповідача, вкладаючи у розуміння поняття *“відповідач”* те, що він є пасивною стороною, яка, не тільки повинна оборонятися, але й звинувачувати. Відповідач, як правило, не нападає, а тільки відбиває звинувачення позивача [24, с. 17; 4, с. 88]. Заперечення про наявність у відповідача окреслених процесуальною наукою характеристик цієї процесуальної особи було б зайвим, тому цей учасник цивільного процесу завжди вирізняється серед інших (позивача, третьої

особи тощо) особливими умовами власної участі у процесі. Самі умови зумовлюються елементами складу механізму реалізації (виконання) обов'язків (тобто об'єктом та суб'єктивною стороною, тощо), де включають ті індивідуальні ознаки, які за своїм змістом прив'язуються до процесуального статусу відповідача як учасника процесу.

Отже цивільними процесуальними обов'язками відповідача, які характеризують його цивільний правовий процесуальний статус (статусні цивільні процесуальні обов'язки відповідача) безпосередньо, є:

— обов'язок “ведення процесуальної діяльності, спрямованої на доведення заперечень проти позову (спростування наявності його вини у пред'явленому позові — *Я. М.*) або у створенні можливих перешкод для винесення судом рішення про задоволення позову” [25, с. 218]. Індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує процесуальний статус відповідача, полягає у виконанні дій, зорієнтованих на подачу контраргументів (заявлення про таких) про спростування причетності до спору, що виник (в широкому розумінні), та визнання або невизнання позову;

— обов'язок “нести відповідальність за позовними вимогами, що пред'явлені позивачем” [4, с. 87], в межах та за обставин, визначених процесуальним законом. Статусним визначається такий обов'язок саме тому, що тільки відповідач причетний до “об'єкта цивільного процесуального правопорушення, зумовлених порушенням інтересів, благ, а також соціальних цінностей (тобто порушення відносин у зв'язку із здійсненням судом діяльності для реалізації задач цивільного судочинства)” [26, с. 45, 64], зазначених у позові. Дія “нести відповідальність” як обов'язок обумовлюється розпочатим та триваючим процесом розгляду справи, унаслідок якого відповідач повинен сприймати його динаміку руху та за наявності інтересу до відстоювання своїх прав реагувати в активній формі, *наприклад*: подати заперечення, зустрічний позов тощо.

Досить класично висунуто тезу з приводу юридичної відповідальності теоретиками права, які вказують, що “... відповідальність завжди пов'язана із певними обмеженнями, позбавленнями, оскільки юридична відповідальність супроводжується спричиненням винному негативних для нього наслідків, обмеженням чи утиском його інтересів. Позбавлення — це додаткові несприятливі наслідки, що виникають тільки як результат правопорушення. Основна межа юридичної відповідальності — каране призначення. При цьому кара — не самоціль, а засіб впливу на правопорушника” [27, с. 541–542; 26, с. 154]. Тому відповідач, по суті, причетний на несприятливі заходи процесуального становища, і у зв'язку з цим, повинен (зобов'язаний) відповідно планувати свою процесуальну поведінку чи реагувати на визначені позовом вимоги, будучи у такий спосіб позбавленим прав та вимушеним вчиняти обов'язкові дії задля нівелювання підстав позову. *Наприклад*, у зв'язку із зумовленим до відповіді позовом до, під час або після вирішення справи по суті обтяженнями позивача (забезпечення позову, доказів (ст.ст. 132–132, 151–152 ЦПК України).

Індивідуальна ознака обов'язку, що характеризує процесуальний статус відповідача, визначається у вчиненні дій, спрямованих на спростування позиції позивача щодо порушених інтересів, благ та цінностей, шляхом змагальних засад (ч. 3 ст. 10 ЦПК України). Об'єкт обов'язку — дія, спрямована на відновлення через право на самозахист;

— обов'язок “поновлення суб'єктивного права позивача, яке зазнало посягання” [2, с. 55], за умови набранням рішенням суду законної сили “і покладення на себе відповідних обов'язків” [25, с. 218];

— обов'язок подачі “письмового заперечення проти позову, яке може стосуватися всіх пред'явлених позивачем вимог чи їх певної частини або обсягу (ч.ч. 1, 3 ст. 128 ЦПК України)” [12, с. 137];

— обов'язок подачі заяви про перегляд заочного рішення (ст. 228 ЦПК України) тощо.

Варто відмітити, що до складу ознак, які характеризують суб'єктивну сторону (її поведінку), завжди входить *інтелектуальна ознака*, яка проявляється в силу відповідно сформованої в учасника цивільного судочинства правосвідомості виконувати обов'язки завдяки соціальним, вольовим чи іншим можливостям [20, с. 644–646].

З вищевикладеного випливає, що традиційний поділ процесуальних обов'язків на загальні та спеціальні, які існували до віднайдення та вироблення нами концепції прив'язки до статусності сторони у справі, повинен сприйматися та характеризуватися з огляду лише на загальну та особливу частину ЦПК України, а тому така класифікація для розпізнання задля реалізації (виконання), а особливо для кваліфікації у випадку невиконання суттєвого не мають.

Та зрештою розпізнання цивільних процесуальних обов'язків, які характеризують цивільний процесуальний правовий статус учасника, надає можливість на підставі індивідуальних ознак, що обумовлені складом механізму реалізації (виконання) цивільного процесуального обов'язку та правосуб'єктністю сторони, виокремити не тільки особливості та певну специфіку в реалізації (виконання) процесуальних обов'язків та віднесення їх до певного виду, але й з'ясувати вплив на цивільну процесуальну форму, яка, у свою чергу, надає можливість окреслити *сутність, структуру та межі* цивільних процесуальних обов'язків, обумовлених безпосередньо статусом сторони як учасника процесу, тобто статусних цивільних процесуальних обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Чорнооченко, С. І. Цивільний процес [Текст] : [навч. посіб.] / С. І. Чорнооченко. — [вид 2-ге, перероб. та доп.]. — К. : Центр навчальної літератури, 2005. — 472 с.
2. Цивільний процес [Текст] : [навч. посіб.] / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. — за ред. Ю. В. Білоусова. — К. : Прецедент, 2006. — 293 с.
3. Коршунова, И. В. Обязанность как правовая категория [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. — Абакан, 2004. — 179 л.
4. Балашов, А. Н. Материальный и процессуальный аспекты в определении понятия сторон в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. Н. Балашов // Вестник Саратовского государственной академии права. — 2006. — № 2. — С. 86–91.
5. Гусаров, К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя [Текст] / К. Гусаров // Українське право. — 2003. — № 1. — С. 171–177.
6. Лужанський, А. В. Об'єднання громадян як суб'єкти звернення у цивільному процесі України [Текст] / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 1 (101). — С. 44–48.
7. Луспеник, Д. Д. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків (під присягою) у цивільному процесі: проблеми теорії і судової практики та шляхи їх вирішення [Текст] / Д. Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України. — 2007. — № 3 (79). — С. 28–34.
8. Руденко, М. В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства [Текст] / М. В. Руденко // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 9 (97). — С. 42–48.
9. Нестерова, Р. В. К вопросу о роли и пределах участия прокурора в арбитражном суде [Текст] / Р. В. Нестерова // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — № 12. — С. 20–22.
10. Федосенко, В. А. Субъективные публичные права и юридические обязанности в составе правоотношения: сущность и взаимодействие [Текст] / В. А. Федосенко // Право и образование. — 2008. — № 11. — С. 62–75.
11. Федулова, С. Н. Субъекты гражданского процесса: понятие и виды [Текст] / С. Н. Федулова // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2007. — № 4. — С. 47–56.
12. Бичкова, С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження [Текст] : [монограф.] / С. С. Бичкова. — К. : Атіка, 2011. — 420 с.

13. *Витрук, Н. В.* Права человека: состояние и перспективы развития [Текст] / Н. В. Витрук // Право и власть. — М. : Прогресс, 1990. — С. 186–191.
14. *Рудаков, А. А.* Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рудаков Алексей Алексеевич. — Красноярск, 2006. — 197 л.
15. *Васильченко, Н. М.* Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве / Н. М. Васильченко. — Х. : Вища школа ; Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. — 89 с. [Электронный ресурс]. — URL : http://www.pravo.vuzlib.net/book_z945_page_3.html.
16. Цивільний процес України [Текст] : [підруч.] / за ред. Ю. С. Червоного. — К. : Істина, 2007. — 392 с.
17. Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. — Х. : Одиссей, 2010. — 256 с.
18. *Штефан, М. Й.* Цивільне процесуальне право України: Академічний курс [Текст] : [підруч.] для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 2005. — 624 с.
19. *Васильєв, С. В.* Цивільний процес [Текст] : [навч. посіб.] / С. В. Васильєв. — Х. : Одиссей, 2008. — 480 с.
20. *Мельник, Я. Я.* Щодо особливостей критеріїв класифікації цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу [Текст] / Я. Я. Мельник // Актуальні питання державотворення в Україні : міжнародна науково-практична конференція студентів, магістрів, аспірантів, докторантів та молодих вчених [30 березня 2012 р.]. — К. : Юридичний факультет КНУ ім. Т. Шевченка. — С. 644–646.
21. *Мельник, Я. Я.* Деякі питання юридичної кваліфікації форм реалізації обов'язків учасників цивільного процесу [Текст] / Я. Я. Мельник // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2012. — № 2 — С. 96–101.
22. *Дегтярев, С. Л.* Определение способа защиты (вида производства) заинтересованным лицом в арбитражном процессе (на примере оспаривания зарегистрированных вещных прав) [Текст] / С. Л. Дегтярев // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — № 12. — С. 23–24.
23. *Васильєв, С. В.* Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ [Текст] / С. В. Васильєв. — [вид. 2-е, перероб. і доп.]. — Х. : Еспада, 2009. — 448 с.
24. *Васьковський, Е. В.* Учебник гражданского процесса [2-е изд.] [Текст] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — 429 с.
25. *Фурса, С. Я.* Адвокат у цивільному процесі [Текст] : [наук.-практ. посіб.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса ; Центр прав. дослідж. Фурси. — К. : Фурса С. Я. [вид.] : КНТ, 2008. — 451 с.
26. *Гальперин, М. Л.* Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и процессуальной политики [Текст] : [монограф.] / М. Л. Гальперин. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — 256 с. (Серия “Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд”)
27. Теория государства и права [Текст] : курс лекций / под ред Н. И. Матузова, А. В. Малько. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Юристь, 2001. — 776 с.

Надійшла до редакції 12.02.2012

Мельник Я. Я. Гражданские процессуальные обязанности сторон

Исследуются вопросы процессуальных обязанностей в структуре процессуального статуса сторон как участников гражданского процесса; выделяются индивидуальные признаки процессуальных обязанностей, которые обуславливаются процессуальным статусом стороны, а также расставляются акценты на общих и отличных признаках “внестатусными” процессуальными обязанностями; обосновывается примерный “статусный каталог” обязанностей истца и ответчика.

Ключевые слова: стороны гражданского процесса; гражданские процессуальные обязанности; гражданский процессуальный правовой статус.

Melnyk, Ya. Ya. Parties' Civil Procedural Obligations

The article investigates the phenomenon of procedural obligations in the structure of procedural status of parties of a civil process; points out individual characteristics of civil obligations as stipulated by the procedural status of a party, and, moreover, singles out common and distinctive characteristics of other, “out of status” procedural obligations; the article also grounds a model “status catalogue” of plaintiff's and defendant's obligations.

Key words: parties of civil proceedings; civil procedural obligations; legal status of civil process participants.

